

KUZEYDOĞU BULGARİSTAN'IN DELİORMAN (LUDOGORİYE) BÖLGESİ ETNİK TÜRKLERİNDE GELENEKSEL DÜĞÜN UYGULAMALARI

Sibel PAŞAOĞLU *

ÖZET

Bu araştırma, Temmuz - Ağustos 2004 tarihlerinde, Kuzeydoğu Bulgaristan'ın Deliorman (Ludogoriye) Bölgesinde yer alan Tırgovishte, Razgrad, Ruse ve Shumen illerine bağlı bulunan Golyamo Sokolovo, Kamburovo, Kroyaç, Lovets, Trapishte ve Tıbaç köylerinde gerçekleştirilmiştir. Yürütülen saha araştırmasının temel amacı, günümüzde Bulgaristan'ın Etnik Türkleri olarak adlandırılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli dönemlerde Rumeli'ne düzenlediği akınlar süresince ve sonrasında, bu bölgeye yerleştirilen, Müslüman Türk azınlığın etno-kültürel varlığına bir kez daha dikkat çekmektir. Bölgedeki Türklerin, geleneksel düğün uygulamalarına ışık tutmak üzere, sosyal bilimlerde kullanılan alan araştırması tekniklerinden¹ yararlanılmış, sahada çalışılan kaynak kişilerden elde edilen çeşitli bulgular yorumlanarak aşağıda sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kuzeydoğu Bulgaristan Türkleri, Etnik Türkler, düğün, geleneksel kültür

TRADITIONAL WEDDING PRACTICES OF ETHNIC TURK'S IN NORTHEAST BULGARIA'S LUDOGORIA REGION

ABSTRACT

This research was been realised at the Northeast part of Bulgaria's Deliorman (Ludogoriye) region in some villages like Golyamo Sokolovo, Kamburovo, Kroyaç, Lovets, Trapishte ve Tıbaç of Targovishte, Razgrad, Ruse and Shumen Municipalities by the period of July - August 2004. The main aim of this area research is to drag up an attention, once again to the etno-cultural existence of Muslim Turkish minority, today well known as Ethnic turcs of Bulgaria. In order to enlighten some traditional wedding practics and the rituals of the Turks of this region, the well known social studies area research technics were used and various findings were commentaried and presented down.

Key Words: Northeast Bulgarian Turks, Ethnic Turks, wedding, traditional culture

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Devlet Konservatuarı, Edirne

¹ Bu araştırmada – “katılımcı gözlem”, “yapılanmış ve yapılanmamış görüşme” tekniklerinden yararlanılmıştır.

Giriş

Düğün ve düğünle ilgili adet, gelenek ve görenekler, tüm dünya kültürlerinde olduğu gibi geleneksel Türk kültüründe, dolayısıyla da Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan Etnik Türk ve Müslüman azınlığın geleneksel kültür uygulamalarında önemli bir yer tutmaktadır. Düğün, düğün öncesi ve sonrası uygulamalar ya da diğer bir deyişle “evlenme süreci”, evlenen çift ve yakın akrabaları için olduğu kadar, üyesi buldukları toplum ya da topluluk için de son derece önem taşımaktadır. Beraberinde pek çok geleneksel, dinsel ya da din dışı temelli uygulamanın da yer aldığı ve günümüzde giderek daha da nadir görülebilen bu tarz törenlerin zaman içinde giderek kaybolmaya yüz tuttıkları bilinmektedir. Bu araştırmada, tarihsel süreç içerisinde gelişen tüm zorlayıcı sosyo-politik koşullara rağmen, asırlardır, dil, din ve geleneksel kültürlerine sahip çıkan Bulgaristan Türklerinin renkli etno-kültürel miraslarının ancak küçük bir parçasını oluşturan - geleneksel düğün uygulamaları üzerinde durulmuştur.²

EVLENME

Evlenme, kısaca “kadınla erkeğin bir aile kurmak amacı ile ve hukuk düzeninin öngördüğü kurallara uygun olarak birleşmesi”³ şeklinde tanımlanabilmektedir. Evlilik olayı, bireylerin hayatında önemli bir dönüm noktasını oluşturmakta “gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşaması oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından”⁴ birçok toplum ve kültürde, doğumdan sonraki en önemli ve sevindirici olay olarak görülmektedir.

Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinde, yukarıdaki bilimsel açıklamalar çerçevesinde şu özelliklere rastlanmıştır:

- 1) Bölgede, evlenme yaşı köy ve şehirde değişiklikler gösterebilmektedir. Bulgaristan Eğitim Bakanlığının 8. Sınıf olarak belirlediği (Ortaokul seviyesi) eğitim düzeyi zorunlu olduğu için, genellikle köyde evlilikler bu sınıftan mezun olduktan sonra gerçekleştirilmektedir. Yapılan görüşmelerde, şehirlerde evlenen çiftlerin çoğunun ise en az Lise mezunu oldukları ortaya çıkmıştır. Genellikle Lise, Lise Üstü Uzmanlık

² Araştırmada, yerel / bölgesel lehçe (Kuzeydoğu Bulgaristan Türkçesi) ile derlenen çeşitli ifade ve birtakım yerel tabirlere, duyuluş tınlarına sadık kalmak üzere, metin içerisinde “tırnak içine” alınarak duyuldukları gibi yer verilmiş, bunlara ilişkin açıklamalar ise dipnot olarak sayfa sonlarında verilmiştir.

³ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 8, s.3911;

⁴ Örnek, S.V., “Etnoloji Sözlüğü”, s. 185;

Fakülteleri veya Üniversite eğitimi sonrası dönemde evlilik düşünülmemekte ve gerçekleştirilmektedir. Bu durumda, köylerde evlenme yaşı olarak kız ve erkekler için 17-18 uygun görülürken, şehirde bu yaş 21-23, hatta 26-27ye kadar çıkmaktadır.

- 2) Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinde, eskiden görülen bir adet olan ve Türkiye’de *ağırlık, süt hakkı, baba hakkı, kız parası, ana yolluğu* gibi adlarla bilinen *başlık parası* uygulamasına günümüzde rastlanmamaktadır.
- 3) 1930’lu yıllar öncesinde, bölgede birkaç kız kaçırma olayının yaşanmış olmasına rağmen, günümüzde bu türden olaylara pek rastlanmamaktadır.
- 4) Bölgede çokeşlilik (polygamy) görülmemekte, evlilikler tekeşlilik (monogamy) esasına göre yapılmaktadır.
- 5) Bölgede akraba evliliklerine rastlanmamaktadır. Amca, teyze çocukları “kardeş gibi” yetiştirilmektedir.
- 6) Eski Türk adetlerinden olan *beşik kertmesi* uygulamasına Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinde rastlanılmamaktadır.
- 7) Köy ve şehirlerde içten⁵ ve dıştan⁶ evlilikler, boşanmalar görülmekte, son yıllarda ise (1990 sonrası) yabancı uyruklu kişilerle yapılan evliliklere nadiren de olsa rastlanmaktadır.

Kaynak kişilerden A.A.nın⁷, şaka ile karışık sözleri, toplumsal yaklaşım açısından son yıllarda değişiklik gösteren durumu aşağıda özetlemektedir:

“Bii gelinim Rus, bii gelinim Bulgaa – biisi Papa, biisi Baba diyee⁸ – geçineez gideez naabalım”

⁵ Örnek, S.V., a.g.e., s. 114; “endogamy: evlenecek kimsenin, eşini üyesi bulunduğu grubun içinden seçmesi kuralını esas alan evlilik düzeni.”

⁶ Örnek, S.V., a.g.e., s. 65; “exogamy: evlenecek kimsenin, eşini üyesi bulunduğu grubun dışından seçmesi kuralını esas alan evlilik düzeni.”

⁷ Aamedova (Ahmetoğlu), Atçe (Hatice), Kadın, 1932, Ruse ili, Kamburovo köyü doğumlu, TKZS (tarım kooperatifi) emeklisi, İlkokul mezunu.

⁸ Papa (Rusça) “baba”, Baba (Bulgarca) “babaanne”, “nine” anlamına gelmektedir.

- 8) Bölgede iki kız kardeşin iki erkek kardeşle evlilik yaptıkları görülmekte, ancak bu uygulama özel bir isimle adlandırılmamaktadır.
- 9) Türkiye’de *tay geldi evlilik*⁹ olarak bilinen, dul kadının dul bir erkekle evlenmesi hali, burada da zaman zaman görülmekle birlikte, yine özel bir adı bulunmamaktadır.
- 10) Bulgaristan yasaları gereği iki kişinin evli sayılması için, gereken resmi nikah, düğün seremonisinde özel bir yer tutmakta ve herkes tarafından yapılmasına özen gösterilmektedir. Halk arasında *dini nikah* olarak bilinen uygulamanın ise genellikle resmi nikah sonrasında, düğün sahibinin evinde, yakın geçmişe (1989) kadar yasaklandığı için, çoğu zaman gizli olarak kıyıldığı, yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır.
- 11) Bölge halkının, mensup oldukları toplumun bir parçası olarak, doğum kontrol yöntemleri hakkında oldukça bilinçli davrandıkları, bakabilecekleri kadar çocuğa sahip olmak istedikleri anlaşılmış, bu sayının köylerde genellikle 2-3 en fazla 4, şehirlerde ise 1-2 olduğu yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır.

Yukarıda ana hatları ile çerçevesi çizilen evlenme olgusuna ilişkin adet ve gelenekler ile kültürel değer yargıları, bağlı olunan Türk Kültür Tipinin bir uzantısı olarak sürdürülmekte ancak bünyesinde zamanla meydana gelen birtakım değişikliklerin de bulunduğu yapılan incelemelerde tespit edilmiştir.

GÖRÜCÜLÜK

Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde de karşılaşılan ve “evlenecek erkek için kız görmeye gitmek”¹⁰ olarak tanımlanan *görücülük* uygulamasına Bulgaristan’da günümüzde pek rastlanmadığı tespit edilmiştir. Gençler birbirlerini genellikle okul ortamı, arkadaş toplantıları, eğlence merkezleri gibi çeşitli mekanlarda tanımakta ve evlenmeye karar verdiklerinde bu isteklerini rahatlıkla ailelerine iletmektedirler.

KIZ İSTEME

⁹ Erdentuğ, N., “Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) İncelemeler”, s.68;

¹⁰ Türkçe TDK Sözlük, s.565;

Çocuklarının bu kararlarından haberdar olan aileler, birbirlerini tanımıyorlarsa, öncelikle tanışmak, görüşmek amacı ile bir araya gelmekte, genellikle bu tanışmalar taraflardan birinin evinde verdiği akşam yemeğinde gerçekleşmektedir.

Çok sık olmasa da, şehirde yaşayan Bulgaristan Türklerinin bazılarında, her iki tarafın da uygun görmesi ile - bu tanışmanın bir restoranda gerçekleşebildiği, kaynak kişilerin verdiği bilgiler arasında yer almaktadır. Yemek sırasında gençlerin ya da bölgedeki adı ile “delikannıların”¹¹, biraz da şaka ile karışık evlilik kararlarından bahsedilmekte, genel anlamda yakın çevreden iyi evlilik örnekleri üzerinde durulmaktadır. Yemekten sonra damat adayı veya damat adayının babası, kızı babasından resmen istemektedir. Bu adet köylerde geleneksel biçimi ile uygulanırken, şehirlerde damat adayı gencin, kızın evine gidip, resmi yemekten sonra “kızınızın elini istiyorum” veya “kızınıza iyi bir eş olacağıma inanıyorum” türünden sözlerle, kızı babasından istediği görülmektedir. *Kız isteme* adetinin Türkiye’deki geleneksel uygulamalar doğrultusunda, “Allahın emri, Peygamberin kavli ile...” gibi birtakım kalıplaşmış cümleler eşliğinde gerçekleştirilmediği vurgulanmıştır. Bununla birlikte, son yıllarda Bulgaristan’dan da rahatça takip edilebilen görsel-ışitsel Türk medyasının yadsınamaz etkisi ile kız isteme uygulamalarında, az da olsa Türkiye Türk kültürüne doğru belli-belirsiz bir eğilim olduğu yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır.

SÖZ KESİMİ VE NİŞAN

Söz kesimi ve nişan adetlerinin eskiden Türkiye’de olduğu gibi, burada da uygulandığı ifade edilmiş, günümüzde ise çok seyrek olarak ve genellikle “maddi durumları iyi” olan ailelerin çocuklarına “nişan”¹² yaptıkları belirlenmiştir.

“Nişanlılık” dönemi eskiden 1-3 yıl arası sürebilmekteyken, düğün, evlenecek erkeğin askerlik dönüşüne kadar ertelenmekteymiş. Günümüzde nişanlılık dönemi genellikle 1-2 ay “*adet yerini bulsun, gençler birbirini tanısin diye*” sürdürülmekte, gençlerin aralarında herhangi bir anlaşmazlık, dargınlık veya yanlış anlama olmasını engellemek amacı ile bu sürenin çok da uzatılmamasına, özen gösterilmektedir.

ÇEYİZ

¹¹ Delikanni (delikanlı) - bölge lehçesinde evlenme çağındaki, bekar kız yada erkek, gençler için kullanılan tabir.

¹² Nişan (nişan).

“Çehiz ya da cihaz olarak bilinen çeyiz, geleneksel yapıdaki bir çok toplumda damadın başlık parasını ödemek için yaptığı masraflara karşılık, gelinin ailesinin bir jesti olarak görülür. Bu değiş-tokuş taşıdığı ekonomik nitelik dışında, evliliğin onanması anlamına gelir ve iki aile arasındaki dostluğun sağlanmasında etkili olur”¹³. Kuzeydoğu Bulgaristan’da yaşayan etnik Türkler arasında, eski önemini günümüzde az da olsa yitirmiş görünen çeyiz uygulamasına, geleneksel “çeyiz”i oluşturan öte-berinin yerini çağdaş bir ev için gerekli işlevsel eşyaların aldığı görülmüştür. Genellikle düğüne 1-2 ay kala alınan çeşitli elektronik ve beyaz eşyaların yanı sıra, mobilyalar ve mutfak araç-gereçleri, küçük ev aletleri de günümüz “çeyiz”ini oluşturmaktadır. Yapılan görüşmelerde, çeyizin köy ve şehirlere göre belirgin farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir.

KINA

“Arabistan’da yetişen *hınna* adlı bir ağacın yapraklarından çeşitli işlemler sonucu elde edilen kına”¹⁴ Türkiye Türklerinin geleneksel etno-kültürel uygulamalarında olduğu gibi, Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Evlenecek olan kıza *Kına Gecesi* yapma adeti eskiden uygulanmakla beraber, günümüzde genellikle nadiren ve köylerde görülmektedir. Yapılan görüşmelerde, geleneksel Türk adet ve göreneklerden, uygulamalardan birçoğunun çağın değişimlerine ayak uydurmak zorunda kalarak değiştiği, hatta giderek kaybolduğu açığa çıkmıştır.

Kına yakmanın özellikle bayram günlerinde (dini bayramlarda), kutsal aylarda ve düğün, doğum gibi sevindirici gelişmelerde köylü ve kentli yaşlı kadınlarca uygulandığı saptanmıştır. Bölge kadınları kınayı saçlarına veya el parmaklarına ve avuç içlerine uygulayarak kullanmaktadırlar. Yapılan görüşmelerde yakın geçmişe kadar (1989-1990) Türklük simgesi sayılabilecek her şeyin yasak olduğunu ve hükümet görevlilerince cezalandırıldığını ifade eden kaynak kişiler, o dönemde kınanın ancak köylerde küçük kız çocuklarına ve çalışmayan yaşlı kadınlara yakılabildiğini, şimdilerde ise – eskiye göre çok daha rahat davranabildiklerini belirtmişlerdir.

DÜĞÜN

¹³ AnaBritannica, C.6, s.394;

¹⁴ İslam Ansiklopedisi, C.6, s.708-709;

ŞEHİR DÜĞÜNÜ

Araştırma süresince, şehirlerde yaşayan Kuzeydoğu Bulgaristan'ın Deliorman (Ludogoriye) bölgesi etnik Türklerinde, geleneksel şekli ile yapılan bir düğün uygulaması, tespit edilmemiştir. Şehir düğünlerinin genellikle:

- 1) *Nikah ve Kokteyl*
- 2) *Nikah ve Yemek (restoranda)*
- 3) *Nikah ve Balo*

şeklinde gerçekleştirildiği saptanmıştır. Hızlı ve modern şehir hayatına, Bulgar yaşlılarından farksız ayak uyduran Bulgaristan Türk gençleri, evlenirken, bu üç tip düğün töreninden birini tercih etmektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda bu çalışmanın ağırlığı, günümüzde hala geleneksel *Türk Düğünü* biçimine bağlı kalmaya özen gösterilen *Köy Düğünlerine* verilmiştir. Bölgenin zengin etno-kültürel mirasının önemli bir parçasını oluşturan düğün uygulamalarını olağanca renklilikleri ile ayrıca geleneksel yapılarını asırlarca korunmuş eski Türk adet ve göreneklerin oluşturduğu karakteristik dokularıyla ortaya çıkartmaya çalışmak, araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

KÖY DÜĞÜNÜ

Köy düğünleri genellikle Perşembe akşamından, tüm köylünün düğüne davet edilmesi ile başlamaktadır. Davetliler şekerle ya da “düğün ekme”¹⁵ ile düğüne davet edilmektedir. “Okuucu”¹⁶ ya da diğer bir deyişle, düğüne davet edecek olan kişi, düğün sahibi aile tarafından belirlenmekte ve genellikle bu kişilerin, köyün dul kadınları arasından seçilmesine ve önceden de bu işi yapmış olmalarına özen gösterilmektedir. Böylelikle duygularını incitmeden az da olsa kendilerine maddi bir yardım yapılması amaçlandığı belirtilmiştir.

Köylüyü düğüne davet etmek üzere *Erkek Tarafı* ve *Kız Tarafı* iki ayrı “okuucu” kadın tutmakta, bu kadınlara genellikle 4-5m. uzunluğunda “basma” yada “bez” olarak adlandırılan desenli kumaş, havlu veya benzeri “baaşış”¹⁷ların yanı sıra bir miktar da para verilmektedir. Okuucunun taşıdığı bu geleneksel hediyelere göre, köy halkı Kız tarafı ile Erkek tarafının *zenginliklerini*, anlamakta, maddi durumları hakkında yorumlar yapabilmektedir. Bunların

¹⁵ Düün ekme (düğün ekmeği) – üzeri yumurta sarısı ve çörek otu ya da susamla süslenmiş bir tür küçük ekme.

¹⁶ Okuucu (okuyucu) – geleneksel olarak, düğüne şeker ya da ekme dağıtarak, köylüyü davet etmek üzere seçilen kişilere verilen ad.

¹⁷ Baaşış (bahşış) – bölge lehçesinde “hediye” anlamına gelmektedir.

dönem dönem çeşitli kıskançlık ve konuşmalara, hatta köy halkı arasında çeşitli dedikodulara yol açtığı ifade edilmiştir.

“ÇİİZ SERME”¹⁸

Çiiz serme ya da kızın çeyizinin sergilenmesi, genellikle Pazartesi ya da Perşembe günleri, (bu günler uğurlu sayıldıkları için tercih edilmektedir) Erkek Evine gönderilmesiyle başlamaktadır. Kız tarafı çeyizi sergilemekte, bir de Erkek Evinde, çeyizi görmek isteyenlerle ilgilenen bir “gözcü”(genellikle kızın yengesi) bırakmaktadır. Perşembeden itibaren, gelen davetliler, gelinin çeyizinin sergilendiği odaları ve Düğün Evini gezip görebilmektedir. Perşembe akşamı, Kız Evinde yapılan *Kına Gecesine* gelinin arkadaşları, Kız Tarafını seven, sayan kadın dost ve arkadaşları ve kadın akrabaları katılmaktadır. Kına, altın para (genellikle nesiller öncesinden kalan Osmanlı lirası) ve kızın kına gecesinde geleneksel olarak giymesi beklenen sırma işli kadife kumaştan *Bindallı*, Erkek Eviden süslü “booça”lar¹⁹ içinde, dualar eşliğinde Kız Evine gönderilmektedir.

KINA GECESİ

Kına gecesini belirleyen gece, Kız Tarafı hüznü ve “kahırlı”²⁰ dır çünkü genç kız artık *yuvadan uçmaktadır*, genellikle kadınlardan 1-2si “darye”, “zilli maşa” veya “tümbek”²¹ ile - şarkı söyleyen diğer kadınlara eşlik etmektedir. Kına gecesinde söylenen türküler ağır tempolu ve hüznü sözlü olabildikleri gibi, arada neşeli ve oynak türkülerin de söylendiği, davetlilerin gelini neşelendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Perşembe akşamı Erkek Evinde tam bir eğlence ve sevinç akşamı olmaktadır. Burada türküler söylenip oyunlar oynanmaktadır. Gelin alabilmenin sevinci ve heyecanı adeta Erkek Evindeki tüm “hısım-akraba”, dost-arkadaş davetlileri sarmıştır.

Cuma günü, düğün hazırlıkları, tutulan “çalgıcıların”²² öğle vakti Erkek Evine gelmesiyle devam etmektedir. Burada onları damadın annesi karşılamakta ve kendilerine havlu, peşkir, gömlek gibi “bağış”lar vermektedir. Genellikle iki klarinet, akordeon, davul, trampet ve

¹⁸ Çiiz serme (çeyiz serme) – evlenecek genç kızın çeyizinin düğünden önce, çeşitli geleneksel pratikler eşliğinde, Erkek Evinde sergilenmesi uygulamasına, bölgede verilen ad.

¹⁹ Booça (bohça).

²⁰ Kahırlı (üzgün).

²¹ Darye (daire), tümbek (dümbelek).

²² Düğün süresince, çeşitli uygulamalar ve eğlencelerde geleneksel müzik eşliğini gerçekleştirecek olan müzisyenler grubuna bölgede verilen ad.

bazen de “saz”²³dan oluşan çalgı grubunun başka bir köyden tutulduğu da görülmektedir. Burada, çalgıcıların “ustalığı”nın belirleyici rol oynadığı, bu nedenle o veya bu grubun seçilebildiği vurgulanmıştır. Çalgıcılar, yöresel oyun havaları çalarak Erkek evine gelmekte, burada kendilerini düğün süresince yönlendirmek ve tüm ihtiyaçları ile ilgilenmekle görevlendirilmiş olan kişi beklemektedir. Genellikle Erkek Evinin bir akrabası ya da güvendiği birisi olan bu kişi, çalgıcıların nerede, ne zaman ne yapacakları, nereye gidecekleri, nerede konaklayacakları gibi konularla ilgilenmektedir.

“KAAVE OCAA”²⁴

Köyün saygın ve maddi açıdan yeterli kişilerin evlerinde, bir ya da birkaç odada düğün süresince “kaave ocaa” ya da “kaave”ler kurulmakta, çalgıcılar Cuma günü, öğle yemeği yemek üzere bu “kaave”ye götürülmektedirler. *Kaaveye* gelen erkek davetlilere, düğün sahiplerinin bir saygı ifadesi olarak, hemen birer fincan Türk kahvesi ikram edilmekte, “oş geldiniz”²⁵ diyerek yer gösterilmektedir. Köyün tüm erkeklerine açık olan kaaveye, geleneksel olarak, babaları o anda içeride bulunan delikanlıların girmemeye özen gösterdikleri tespit edilmiştir. Genellikle evli ve orta ya da ileri yaştaki erkeklerin, düğün süresince toplanıp sohbet etme, çeşitli konularda fikir alışverişinde bulunma yeri olan kaaveye çalgıcılar geldiklerinde, adet olduğu üzere orada bulunanların isteklerini çalmaktadırlar. Erkek Evi tarafından tutulan ve genellikle köyün sevilen, sayılan yaşlıca bir kişisi olan “kaaveci”, kahveleri pişirmek ve ikram etmekle görevlidir. Bununla birlikte, kahve, şeker, fincan, tepsi v.b. gibi malzeme ve araç-gereçlerin masrafları da Erkek Evi tarafından karşılanmaktadır.

“ÇALGICILI DAVET”

Çalgıcılar, kendilerine ikram edilen yemekten sonra, bölge halkınca özel bir saygı ifadesi olarak kabul edilen “düüne çalgıcıyla çaarma”²⁶ geleneğini yerine getirmek üzere - Erkek Evinin akraba ve yakınlarını düğüne çağırarak üzere yola koyulurlar. Gidecekleri evin sokağında cami, kilise, mezarlık ya da *maşatlık*²⁷ bulunuyorsa müzik kesilmektedir. Yapılan görüşmelerde, bu uygulamanın temelinde, bu türden yerlere yüklenen manevi anlamın ve duyulan saygının belirleyici rol oynadığı anlaşılmıştır. Çalgıcıların eve gelmesi büyük

²³ Saz ya da “tambura” – bölgede geleneksel uzun saplı bağlamaya verilen ad.

²⁴ Kaave ocaa (kahve ocağı).

²⁵ Oş geldiniz (Hoş geldiniz). Bölge lehçesinde genellikle bazı sözcük ya da özel isimlerin başındaki “h” harflerinin düşürüldüğü tespit edilmiştir. Örn. Asan (Hasan), Üseyin (Hüseyin) Oyun Avası (Oyun Havası) gb.

²⁶ Düüne çalgıcıyla çaarma (düğüne müzik eşliğinde davet etme).

²⁷ Maşatlık – bölgede Hristiyan mezarlıklarına verilen ad.

heyecan ve merakla beklenmekte, en son hangi mahallede duyuldukları, ne zaman burada olacakları konusunda heyecan dolu tahminler yürütülmektedir. Müzik çalarak akraba evine gelen çalgıcıları, ev halkı kapıda karşılamakta, rakı, sigara ve şeker gibi bazı ikramlarda bulunmaktadır. Burada çalgıcılara bazen havlu, *peşkir*²⁸ veya mendil takıldığı görülmektedir. Daha sonra evin ön bahçesinde oyun havaları çalınmakta, ev halkı oynayıp eğlenmektedir. Bu arada evde hazırlanan “pide”²⁹ler, çeşitli tatlılar ve baklavalara, müzik eşliğinde Erkek Evine götürülmekte, bu yardımlaşma, yakın akrabaların bir tür sevgi-saygı ifadesi sayılmaktadır. Müzikle düğüne çağırılmayanlarla, çağırılan akrabalar arasında sıklıkla olmasa da, bazı dargınlık ve kırgınlıkların hatta tartışmaların çıkabildiği, bu tür ufak gerginliklerin – dargın tarafın: *düğüne katılmama* gibi kararlar almasına kadar gidebildiği belirtilmiştir. Akraba aileleri Erkek Evine müzik eşliğinde getirildiklerinde burada oyun havaları çalınmakta ve yeni gelenler, önceden burada olanlarla birlikte eğlenmektedirler. Burada bir süre kalan çalgıcılar bir başka akraba evine gitmek üzere yine “yol müziği”³⁰ çalarak düğün evinden ayrılmaktadırlar. Böylece Erkek Evinin akrabaları düğün evine toplanmaktadır.

“GÜVEE TRAŞI”³¹

Cuma akşamı, damat ve arkadaşları müzik eşliğinde köyün “belber”³²ine gitmekte, burada damat traş edilirken adet olduğu üzere çalgıcılardan biri “duduk kırıldı” diyerek müziği kesmektedir. Müziğin devam edebilmesi için damadın bir miktar para vermesi gerekmektedir. Damadın en yakın “delikannı”³³ arkadaşlarından seçilen Sağdıçın traşı, damat traşının hemen ardından yapılmakta, daha sonra da sırasıyla tüm yakın akrabalar traş edilmektedir. *Güvee traşı* sona erdiğinde yine çalgıcılar eşliğinde Erkek evine dönülmektedir. Burada halkın toplanması beklenmekte ve çoğunluk toplanınca oyun havası, “köçek”³⁴, bazen de tango ya da daha sıklıkla çiftetelli gibi yerel halk oyunlarının çalındığı görülmektedir. Düğün (Erkek) Evine gelen davetliler bu oyunlara katılmaktadır. Cuma gecesi en geç 24:00-01:00’e kadar süren bu eğlence, yaşlıların toplandığı kaavede son bulmaktadır. Çalgıcılar, burada

²⁸ Peşkir - pamuktan dokunmuş bir tür beyaz havlu.

²⁹ Pide – bölgesel lehçede peynirli tepsi böreğine verilen ad.

³⁰ Yol Müziği –genellikle değişmeyen geleneksel yapıda, çalgıcıların yolda olup, mahalleye yaklaştıklarının anlaşılmasını kolayca sağlayan türden hareketli bir müziktir.

³¹ Güvee Traşı (Güvey / Damat Traşı)

³² Belber (Berber)

³³ Delikannı (Bekar)

³⁴ Köçek – Sevinçli bir olay / gelişme / kutlamada, geleneksel olarak bölgede oynanan oyun. Tek kişi tarafından oynanabildiği gibi karşılıklı olarak bir çift tarafından da oynanabilmektedir. “Köçek oynanması”, büyük sevinç ifadesi olarak kabul edilmektedir.

bulunanların isteklerini çalmakta, Cumartesi gününün yoğunluğu göz önünde bulundurularak eğlence nispeten kısa tutulmaktadır. Genellikle Cumartesi öğleden sonra uzak köyler yada kentlerden, özel olarak “bayrak”larıyla gelen davetliler, müzik eşliğinde köy meydanından alınıp Erkek Evine götürülmektedirler. Geleneksel olarak hazırlanan bu “bayrak”lar, davetlilerin Erkek Evine karşı olan saygılarının birer göstergesi sayılmaktadır. Genellikle uzun bir sopanın ucuna bağlanan 3-10m. kumaş, havlu ve beyaz peşkirten oluşan “bayrağın” tepesine çiçeklerden yapılmış süslü bir taç yada gösterişli bir demet takılmaktadır. Düğün Evine gelen “bayraklar”, herkesin görebileceği şekilde avluya dizilmektedir. Bu bayrakların dışında büyük ve süslü bir bayrak Erkek Evi tarafından hazırlanmakta ve evin samanlığının tepesine dikilmektedir. Bu bayrağa “Düğün Bayraa” adı verilmektedir. Türkiye Türk düğünlerinde bu bayrak genellikle Ay-yıldızlı Türk Bayrağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulgaristan’da yıllardır Türk Bayrağının taşınmasının yasak olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, söz konusu “bayrak taşıma” geleneğinin böyle bir değişime uğrayarak simgeselleştirildiği düşünülebilir.

Cumartesi akşamı düğün alanına, ki bu köyün büyükçe bir yeşil alanı ya da köy meydanı olabilir, genellikle uzun tahta masalar kurulmakta ve burada, sayıları çoğu zaman 300-400 ya da daha fazla kişiyi bulabilen davetlilere Erkek Evi tarafından geleneksel olarak bir yemek verilmektedir. (Bkz. “Düğün Yemee”)

“DAKI”³⁵

“Dakı”ya başladığını haber veren ve bütün köy düğünlerinde aynı olan, değişmeyen özel bir taksim çalan çalgıcılar, davetlileri bir araya getirmektedirler. *Dakı*da damada takılan hediyeleri orada bulunanlara duyurmak üzere düğün sahibi tarafından esprili ve cana yakın, herkes tarafından sevilen bir kişi belirlenmekte, bu kişiye “kelej”³⁶ adı verilmektedir. Damat ve sağdıcin buldukları yere, Erkek Evine olan yakınlık derecesi ve yaş hiyerarşisine göre yaklaşan konuklar, damada, düğün süresince yanından ayrılmayan sağdıca ve *keleje* çeşitli “*bağsıs*” verip, paralar takmaktadırlar. Dakı töreni sona erdiğinde adet olduğu üzere, bu düğünden duyduğu sevinci herkesle paylaşmak için bir masanın üstüne çıkan *kelej* coşkulu bir köçek oynamakta, böylece eğlence diğer gençlerin de katılımıyla gecenin geç saatlerine kadar sürüp gitmektedir. Düğün alanında Dakı’nın yapıldığı saatlerde, Kız Evinde de Dakı

³⁵ Dakı (Takı) – bölgede düğünlerde geleneksel bir uygulama olan gelin ve damada “*Takı Takma*” törenine verilen ad.

³⁶ Kelej (Keleş)

yapılmakta, burada Kız Evini seven ve sayan kişiler ve akrabalar toplanmaktadır. Dakı'ya "tutulan" geline genellikle altın takılar, para ve kumaş gibi çeşitli hediyeler sunulmaktadır. Bölgede geleneksel Dakı, ya da Türkiye'deki adıyla *Takı Töreni*, Erkek ve Kız tarafının ayrı ayrı düzenledikleri bir tören olma özelliğini taşımaktadır.

YÜZ YIKAMA

Yüz Yıkama uygulaması Pazar sabahı damadın yakın arkadaşları, sağdıç ve diğer gençlerin, müzik eşliğinde evlerinden alınıp Erkek Evine getirilmesi ile başlamaktadır. Buradan köyün suyu devamlı akan Büyük Çeşmesine gidilmekte, burada damadın, sağdıçın ve sırayla diğerler davetlilerin yüzleri yıkanmaktadır. Bu arada önceden seçilen bir kişi suyun aktığı yeri eliyle kapatıp "su durdu" demekte, ancak damat bir miktar para verdikten sonra "sular tekrar akmaktadır". Adet olduğu üzere çalgıcıların da "düdüklerinin bozulduğunu", "davullarının patladığını" söyledikleri, bunun üzerine müziğin yeniden devam edebilmesi için damadın onlara da para verdiği bilinmektedir. Bu uygulamanın, sağdıca ve damadın diğer akrabalarına (örn. amcasına, dayısına, eniştesine) da uygulandığı ifade edilmiştir. Buradan Erkek Evine geri dönmekte, ve bir sonraki uygulamaya - "güve giidirme"ye geçilmektedir.

"GÜVEE GİİDİRME"³⁷

Güvee giidirme adı verilen uygulamanın, damadın yakın arkadaşları ve sağdıçın, damadın giyinmesinde yardımcı olmaları ile başladığı görülmektedir. Aralarında şakalaşan gençler bazen damada gömleğini ters giydirmekte ya da çorabını saklayarak eğlenmekte, bir süre sonra da buldukları odadan dışarı çıkmaktadırlar. Düğüne süslü at arabalarıyla gelen misafirlerin atlarına mendil, peşkir ve basmalar takılmaktadır. Her at arabasına 7-10 kişi yerleştirilmekte, çalgıcılar ayrı bir arabaya bindirilmektedir. Gelin ve damadın bineceği araba, büyük bir özenle hazırlanmakta, rengarenk çiçeklerle süslenmektedir. Erkek Evinin önceden hazırladığı ve bu evin bir "Düğün Evi" olduğunu göstermek için samanlığına dikilmiş olan *düğün bayraa*, düğün süresince en önde taşınmak üzere *kaaveciye* verilmekte, düğün bitiminde ise bu bayrak kendisine hediye edilmektedir. Gelin almaya giden bu düğün arabalarına köyün genç ve bekar delikanlılarından 4-5'i atlarına binerek eşlik etmektedir. Komşu köye ya da gelinin oturduğu mahalleye yaklaştıklarında, "*Kız Evine kim daha önce varıp haber verecek*" diye aralarında yarışmaktadırlar. Eve ilk gelene, geleneksel olarak Kız

³⁷ Güve Giidirme (Güvey / Damat Giydirmeye)

Tarafından *kenarlı gömlek* hediye edilmekte, kenarları işli ipek ya da pamuktan elde dokunan bu gömleğe büyük değer verildiği, bu gömleği alabilene gıptayla bakıldığı bilinmektedir. Gelin almaya gelen tüm bu arabalara, arabalardaki kişilere “Gelin Avcıları”³⁸ denilmektedir. Burada aslında “alıcı” olan doğru sözcüğün zaman içerisinde, yerel lehçede “avcı” olarak değişmiş olabileceği akla gelmektedir. *Gelin Avcılarını* karşılayıp “yedirmek-içirmek”, ağırlamak üzere Kız Tarafının tespit ettiği aileler meydanda beklemektedirler. Kızın köyüne müzik eşliğinde girilmekte, damat ve sağdıç dahil, tüm misafirler evlere paylaşıldıktan sonra buralarda yemek yenip, yemekten sonra hayır duaları edilmektedir. Damadı bulunduğu evden alan çalgıcılar, Kız Evine doğru yola çıkarlar. Kız Evi onları kapıda “oş geldiniz” diyerek karşılamaktadır. Buraya neden geldikleri sorulmakta, daha sonra da adet olduğu üzere “*Durun bakalım, ööle gelin almak kolay diil*” deyip, kendilerine önceden 8-10 m.lık bir sırığın ucuna bağlanan bir soğan ya da elma gösterilmektedir. Erkek Tarafından birinin, sırığa bağlı soğan ya da elmayı çiftleyle vurması istenmekte, vurulunca, ancak bu sefer de gelini nihayet alabileceklerine sevinen erkek tarafına, evin kapılarının kilitli olduğu, bu nedenle gelini götürmeyecekleri söylenmektedir. Damadın kapıdan içeri girebilmek için orada bulunan çocuklara ve Kız Evinden olan gençlere para, şeker, ceviz ve mendiller dağıtması beklenmektedir. Daha sonra damat ve sağdıç eve alınmaktadırlar. Burada gelin gidecek kız, anne – babasıyla, varsa kardeşleriyle vedalaşmakta, bugüne kadar kendisine verdikleri emekler için teşekkür etmekte ve haklarını helal etmelerini isteyerek ellerini öpmektedir. Damat da gelinin anne – babasına, ona eş olacak bu kızı yetiştirdikleri için teşekkür ederek, kendileriyle helalleşip ellerini öpmektedir. Genellikle gelinin yengesi, gelini kolundan tutup evin ön bahçesine çıkartmakta ve orada bulunan sağdıç ve damada “*Gül gibi kızımızı akıyla pakıyla tertemiz size teslim edeez, iyi bakacaksınız, bi dediğini iki etmiiceksiniz.*” gibi nasihatlerde bulunmaktadır. Gelin, damat ile sağdıçın koluna girmekte ve o anda, Erkek Tarafının gelin alma sevincini yansıtmak, mahalleye duyurmak üzere müzik başlamakta, çeşitli geleneksel oyunlar oynanmaktadır. Evinin dışına “ilk adımını” atan geline Erkek Evi ve akrabaları tarafından genellikle altın takılar ve paralar takılmaktadır. Gelini düğün arabasına bindirmek isteyen damat ve yakınlarına genellikle kızın teyzesi ya da yengesinin “*Gelinin ayaa kırık pinemez, yörüyemez*” türünden sözler söylediği görülmektedir. Bunun üzerine gelinin *kaynanası* ve *kaynatası* kendisine çeşitli vaatlerde bulunmakta, bunlar “*koç, manda, 5-10 koyun, para, altın, ev, tarla*” şeklinde sıralanabilmektedir. Kız Tarafının istekleri

³⁸ Gelin Avcıları (Gelin Alıcıları?) – gelini evinden alıp Erkek Evine götürmek üzere at arabaları ile gelen düğüncülere bölgede verilen ad.

yerine gelinceye kadar bu vaatler arada bir şakalaşmalarla böyle sürüp gidebilmektedir. Büyük baş hayvan, ev, tarla gibi burada vaat edilen gayrimenkullerin, düğünden sonra gerçekten resmi olarak geline verildiği saptanmıştır. Nihayet gelin, süslü gelin arabasına bindirilmekte ve müzik eşliğinde Düğün Evine dönülmektedir. Yol boyunca “baca” adı verilen ve genç erkeklerin piramit şeklinde dizilerek, birbirlerinin omuzlarına basması ile oluşturdukları bir figür, özellikle çocuklar ve gençler tarafından hayranlıkla izlenmektedir. “Baca”yı oluşturan gençlere mendil, havlu, peşkir gibi çeşitli hediyeler verilmektedir. Erkek Evine gelindiğinde, gelini arabadan indirmek için daha önce de yapılan uygulamalar ve vaatler tekrarlanmakta, bazen bunlara yenilerin de eklenebildiği görülmektedir. Gelecekte oturacağı evin eşliğinden içeri adımını atması için kaynanası tarafından ikna edilmeye çalışılan geline halılar, kilimler ve çeşitli ev / mutfak eşyaları sunulmakta, bunları kabul eden gelin kaynanasının elini öperek teşekkür etmekte ve eve girmektedir. Havanın kararması ile evde *dini nikah*³⁹ kıyılmakta, daha sonra yemek yemek üzere gelinleriyle ilk olarak bir araya gelen ev halkı kendisinin yeni evinde rahat edebilmesi için olabildiğince çaba sarf etmekte, özenli davranmaktadır. Saat 22.00 sularında gençlerin, yalnız bırakılarak “Gerdek Gecesine” girmeleri uygun görülmektedir. Bu, geleneksel olarak gelinle damadın bir araya geldikleri ilk gece kabul edilmektedir. Yatak odasının kapısından içeri girmek üzere olan damadın sırtına, yakın arkadaşları biraz da şaka ile karışık hafifçe vurmakta, bu adete “Güvee Kapama” adı verilmektedir. Gelinin duvağını açmadan önce, damat tarafından “Yüz Görümlü” adı verilen ve genellikle altın kolye ya da bilezikten, herhangi bir ziynet eşyasından oluşan hediye, verilmesi adettendir. Eğer damat heyecandan “yüz görümlü”nü vermeyi unutursa, hakkının verilmediği düşüncesi ile gelinin kendisiyle sabaha kadar konuşmadığı, küsebildiği ifade edilmiştir.

Düğünde, Erkek Evi tarafından davetlilere ikram edilen ve en az yedi çeşitten oluşması beklenen geleneksel “Düğün Yemee”ni oluşturan yemekler aşağıda kısa açıklamalarıyla verilmektedir.

“DÜÜN YEMEE” / DÜĞÜN YEMEKLERİ

³⁹ Dini Nikah – bölgede genellikle köyün camii hocasının eve gelip, iki şahit önünde genç çiftin “Allah katında da karı-koca olarak kabul edilmesini” çeşitli dualarla sağladığı kabul edilen geleneksel uygulama. Köy Düğünleri pek çok geleneksel uygulama, adet, gelenek ve görenek eşliğinde gerçekleştirilen genç çiftin, bu düğünden önce, Bulgaristan yasaları gereği, mutlaka bir “resmi nikah” kıydırdıkları ve bunu da yine bir tören havasında, arabalar ve hısım-dost-akraba davetliler eşliğinde gerçekleştirdikleri bilinmektedir.

1. Çorba (etli, sütlü bir çorba ya da işkembe çorbası) ve Ekmek
2. “Yaanı” / Yahni (koyun etinden yapılan geleneksel yahni)
3. Paça (tavuk etinden yapılmaktadır)
4. “Laanaşı” / Lahana aşısı – (bir tür lahana yemeği)
5. “Pide” (peynirli tepsi böreği)
6. “Pirinçli Et” (içerisinde daha çok kuzu / koyun eti ve daha az pirincin bulunduğu bir tür *etli pilav*)
7. “Böörölce” (yöresel lehçede fasulyeye verilen ad, sade ya da etli / pastırmalı kuru fasulye yemeği)
8. “Süt Karıştırması” (bir tür sütlü-unlu yemek, servisten önce üzerine kırmızı toz biberli kızgın tereyağı sosu gezdirilmektedir)
9. Sarma (geleneksel etli yaprak sarması, sarımsaklı yoğurtlu sos eşliğinde sunulmaktadır)
10. Köfte (kuru köfte)
11. Çeşitli Turşular (yöresel turşuların, genelden farklı olarak tatlı-ekşi bir tadı olduğu tespit edilmiştir)
12. Kuzu Çevirme (düğün evine en yakın akrabalara ikram edilmektedir)
13. Kabak Tatlısı (yapılan görüşmelerde, bu tatlının düğün yemeği menüsünde mutlaka yer alması gerektiği vurgulanmıştır)
14. Sütlaş / Sütlü aş / Sütlaç (bir tür pirinçli muhallebi)
15. İlaş / Ekşi aş (bulgur, dut, üzüm ya da erik pekmezi, şeker ve genellikle vişne gibi ekşili meyvelerin oluşturduğu malzemelerden yapılmaktadır. Yöreye özgü, zahmetli hazırlanan bir tür ekşili tatlıdır.)
16. Baklava (evde hazırlanan cevizli baklava)
17. Oşaf / Hoşaf (genellikle kışın tüketmek üzere hazırlanan, kurutulmuş elma, erik, armut, kayısı gibi meyvelere yörede verilen ad)
18. Sookluk / Soğukluk (yörede kompostoya verilen ad)

Sonuç

Kuzeydoğu Bulgaristan'ın Deliorman (Ludogoriye) Bölgesinde yer alan Tırgovishte, Razgrad, Ruse ve Shumen illerine bağlı, Golyamo Sokolovo, Kamburovo, Kroyaç, Lovets, Trapishte ve Tribaç köylerinde yaşayan Müslüman Türk azınlığından kaynak kişilerle

gerçekleştirilen bu araştırma, söz konusu topluluğun günümüzde giderek unutulmaya yüz tutmuş geleneksel düğün uygulamalarını ortaya çıkartmayı amaç edinmiştir. Bunları gelecek kuşaklara aktararak Bulgaristan’da, asırlardır etno-kültürel kimliklerini korumaya çalışmış bir Türk azınlığın, ya da Bulgaristan Cumhuriyetinin AB’ye katılımı sürecinde kendilerine verilen adla – Bulgaristan’ın *Etnik Türklerinin* – etnik ve kültürel varlıklarına bir kez daha dikkat çekilmek istenmiştir. Gerçekleştirilen araştırmada, bölge köylerinde eskiye dönük adet ve geleneklerin titizlikle uygulanarak yaşatılmaya çalışıldıkları, gelecek kuşaklara aktarılmaya özen gösterildiği gözlenmiştir. Son yıllarda, şehirlerde yaşayan Bulgaristan Türklerinin de eski Türk adet ve geleneklerine kendilerini daha yakın hissettikleri, bir yandan Bulgarlar gibi düğün töreni yaparken (bkz.“Şehir Düğünü”), diğer yandan evlenecek kıza “Çiiz Serme” ve “Kına Gecesi” benzeri geleneksel uygulamalar gerçekleştirdikleri açığa çıkmıştır. Türk örf ve adetlerini, gelenek ve göreneklerini büyük ölçüde yerine getirmeye çalıştıkları, bundan heyecanla söz ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca, son yıllarda AB’nin giderek yükselen ekonomik desteği ve Bulgaristan Hükümetinin Yerel Yönetimleri ile gerçekleştirilen uluslararası işbirliği neticesinde – etnik kültürleri korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak üzere küçük de olsa adımların atıldığı görülmektedir. Türk gençlerinin bir araya gelip, profesyonel eğiticiler eşliğinde Türk Halk oyunlarını, adet, gelenek ve göreneklerini öğrenebildikleri birtakım kursların / kurumların oluşmaya, gelişmeye, büyük şehirlerde yaygınlaşmaya başladıkları tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- AnaBritannica Kültür Ansiklopedisi, (2000), İstanbul, Ana Yayıncılık A.Ş., Cilt 6, s. 394
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, (1992), İstanbul, Interpress Basın ve Yayıncılık, Cilt 8, s. 3911
- Erdentuğ, Nermin, (1972), *Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) İncelemeler*, Ankara, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, s. 68
- İslam Ansiklopedisi, (2003), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi Cilt 6, s. 708-709
- Örnek, Sedat Veyis, (1971), *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları:200, s. 65, 114, 185
- Türkçe TDK Sözlük, (1998), Ankara, TDK Yayınları, s. 565

1. Bulgaristan Haritası.

Kuzeydoğu Bulgaristan'da yer alan Tırgovishte, Razgrad, Ruse ve Shumen illerini kapsayan sınırlar kalın çizgi ile belirtilmiştir.